

ALMAN TOPÇU BİNBAŞI LIERAU'NUN DİLİNDEN KÖSTEN ADASI'NIN KURTARILMASI*

SAVING OF KÖSTEN ISLAND IN THE WORDS OF GERMAN ARTILLERY MAJOR LIERAU

Sehernaz GÜVENBAŞ**, Mesut GÜVENBAŞ***

Geliş Tarihi/Received:19.12.2020

Kabul Tarihi/Accepted:25.12.2020

GÜVENBAŞ, Sehernaz- GÜVENBAŞ, Mesut, (2021), "Alman Topçu Binbaşı Lierau'nun Dilinden Kösten Adası'nın Kurtarılması", Belgi Dergisi, S.21, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2021/1, ss. 367-381.

Öz

Osmanlı ordusunun ıslahı kapsamında Almanya ile işbirliği Birinci Dünya Harbi öncesinde başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin bu konudaki talepleri 1913 yılında Almanya tarafından uygun görülmuş, gelen askerî heyetin başkanlığına General Liman von Sanders tayin edilmişti. Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman subaylar, Türk ordusunda önemli görevler almıştı. Çanakkale Muharebeleri başta olmak üzere bu subayların Almanya'ya hizmet ettikleri, emirleri Berlin'den aldıkları, gerçek anlamda Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını göz ardı ettikleri yönünde genel bir eleştiri de bulunmaktadır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda görevini layıkıyla yerine getiren ve yaptıkları işlerle ön plana çıkan Osmanlı Devleti'nin müttefiki yabancı subaylar da bulunmaktaydı. Bunlardan birisi de Osmanlı ordusunda görev yapan ve Kösten (Uzun Ada) Adası'nın kurtarılmasında önemli bir görev üstlenen Alman Topçu Binbaşı Lierau ve emrindeki personeliydi.

Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler ele geçirdikleri Kösten (Uzunada) Adası'na kurdukları üs ile İzmir ve çevresini uçaklarla bombardıman etmekte ve keşif faaliyeti yürütmekteydi. İngilizlerin Midilli Adası öncesi önemli bir üssü olan Kösten Adası sayesinde İzmir ve çevresi abluka altında tutulmaktaydı.

Kösten Adası 6 Mayıs 1916'da yapılan baskın sonrası kurtarılmış ve sonrasında İngilizler adayı boşaltmak zorunda kalmıştır. Bu baskında en büyük pay sahibi Alman Topçu Binbaşı Lierau'dur. Savaşın sonuna kadar Kösten Adası Türklerin elinde kalırken, Binbaşı Lierau'ya yaptığı kahramanlık sonrası Osmanlı Altın Liyakat Madalyası verilmiştir.

Bu dönemdeki Beşinci Ordu Komutanı Liman von Sanders hatıralarında bu baskına değinmektedir. Ancak Kösten Adası'nın kurtarılmasını Binbaşı Lierau'nun kendi dilinden okumak gerekir. ATASE Arşivinden tespit edilen belge grubu; baskın harekâtının İngilizler tarafından keşfedilmemesi için film senaryolarını aratmayan anekdotları içermektedir. Bu belge grubu transkripsiyon edilerek günümüz Türkçesine çevrilmiş, yapılan içerik analizi ile Kösten Adası baskını aydınlatılmaya ve Alman subaylarının görevlerini yerine getirmedeki gayreti aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı, Türk-Alman ilişkileri, Kösten (Uzunada) Adası, Alman Topçu Binbaşı Lierau.*

* Bu çalışma, 31 Ekim-01 Kasım 2019 tarihleri arasında Antalya'da gerçekleştirilen IV. Uluslararası Türk-Alman Sempozyumu'nda sunulan tebliğin genişletilmiş hâlidir.

** Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, sehernaz.guvenbas@hacettepe.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7509-5724>)

*** Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD, Eskişehir, guvenbas@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6555-3851>)

Abstract

Cooperation with Germany, within the framework of reformation of the Ottoman Army, had begun before the First World War. Ottoman State's requests in this respect were welcomed by Germany in 1913, and the General Liman von Sanders was appointed as the head of the German military mission to the Ottoman State. German officers undertook important tasks in the Turkish Army during the First World War. There is a substantial criticism directed at the German officers suggesting that these officers neglecting the Ottoman State's interests served the German interests, manifested first in the Çanakkale Campaign, and that they received their orders directly from Berlin. However, there were foreign officers, who duly undertook their duties and conducted outstanding tasks as loyal allies of the Ottoman State. One such prominent person was the German Artillery Major Lierau, and the personnel under his command, who assumed important tasks in the Ottoman Army in saving the Kösten Island (Uzun Ada).

The British bombarded and conducted reconnaissance activities over İzmir and its environs with the airplanes in the base they founded on the Kösten Island (Uzunada), which they had occupied earlier. The base was a crucial seaport before the Mytilene Island as the British kept İzmir and its environs under blockade.

The British were compelled to evacuate the island following the raid conducted on 6 May 1916. German Major Lierau had the greatest share in the saving of the island. The island remained in the control of the Turkish forces until the end of the war. Major Lierau was conferred an Ottoman Golden Medal of Merit.

In his memoires, General Liman von Sanders, then the Vth Army Commander, refers to this raid. Nevertheless, it is important to read the saving of Kösten Island through the words of Major Lierau. The group of documents discovered at the Turkish General Staff ATASE Department are full of anecdotes rivaling the best film scenarios as they reveal the clandestine operations conducted against the British. This group of documents was transcribed into modern Turkish to shed further light on the Kösten Island raid, and on to the extraordinary endeavor of the German officers through content analyses.

Keywords: *World War I, Turkish-German Relations, Kösten Island (Uzunada), German Artillery Major Lierau.*

Giriş

Türk-Alman ilişkilerinin başlangıcı hakkında kesin bir tarih belirlenememektedir.¹ Ancak ilişkiler, 18. yüzyıldan itibaren siyasi, askerî ve ekonomik boyutlarda giderek gelişme eğilimi göstermiştir. Hammadde temin etmek ve ekonomik olarak pazar olanaklarını geliştirmek için stratejik değeri yüksek olan Osmanlı toprakları üzerinde nüfuzunu artırmak isteyen Almanya ile siyasal yalnızlıktan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti'nin yolları keşiştir.²

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de farklı bir bağlantıya geçilmiş ve Osmanlı Devleti, orduda ve sivil yönetimde Alman nüfuzuna kapılarını açmıştır. Bu ilişkinin diplomatik ve siyasal alandaki boyutların ötesinde, her iki ülkenin sosyal ve iktisadi tarihi için de önemli bir yeri vardır.³ Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya yakınlaştıran sebepler çeşitli olmakla birlikte Türk-Alman dostluğunun başlangıcı, Rusların Türkleri 1878'de Ayestafanos'ta imzalamaya mecbur bıraktıkları anlaşma şartlarını fesheden Berlin Kongresi sonrası olmuştur. Bu kongreden sonra Avrupa'da ortaya çıkan siyaset düzeni ve Osmanlı Devleti'nin geçirdiği muharebeler ile iç çarışıklıklar bunda etkili olmuştur.⁴

II. Abdülhamit tarafından askerî eğitim ve öğretim sisteminin ıslahı için subay istenmesi üzerine 1883'de Baron Colmar von Goltz gönderilmişti.⁵ Dolayısıyla Osmanlı ordusunun ıslah çalışmaları kapsamında Almanya ile ilişkiler Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin bu konudaki talep ve isteği 1913 yılında Almanya tarafından uygun görülmuş, gelen askerî heyetin başkanlığına General Liman von Sanders tayin edilmişti.⁶ General Liman von Sanders beş yıl süreyle Osmanlı ordusunda İslah Heyeti Başkanı unvanıyla istihdam edilecek ve 1. Kolordu Kumandanı olacaktı. Ayrıca topçuluk, tayyarecilik ve balonculuk da dâhil olmak üzere, orduyla ilgili birçok konuda onun görüşüne önem verilecekti.⁷

Osmanlı ordusunu ıslah edecek olan Alman askerî heyeti 14 Aralık 1913'te İstanbul'a gelmişti.⁸ Heyetin mevcudu başlangıçta 42 iken, sayı zamanla 70'e ulaşmış ve Alman subaylarının rütbeleri Osmanlı Devleti'nde görev yaparken, buldukları rütbenin bir derece üstünde kabul edilmişti.⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın 28 Haziran 1914'te fitili ateşlenmiş,¹⁰ daha önce bloklanmış ülkeler; Üçlü İtilaf (İngiltere, Fransa, Rusya) ve Üçlü İttifak devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya) çeşitli tarihlerde birbirlerine savaş ilan etmişti.¹¹

1 Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985, s.1.

2 Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.IX

3 İlber Ortaylı, İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s.III.

4 Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşmasından Birinci Dünya Savaşına Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya İlişkileri*, Osmanlıcadan Çev: Nurcan Fidan, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.19-20.

5 Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Almanlar*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1988, s.55.

6 ATASE; Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH), Klasör (K.). 1649, Dosya (D). 41, Fihrist (F). 1

7 ATASE; BDH, K. 1649, D. 41, F. 1-8; ATASE; BDH, K. 1649, D. 41, F. 1-17 (18); ATASE; BDH, K. 1649, D. 41, F. 1-26a

8 Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I (1910-1914)*, 3. Baskı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 2009, s.200.

9 Hakan Türkkan, "Askerî Mecmua'ya Göre Çanakkale Cephesinde Türk-Alman İttifakı", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2017, C.2 S.1, s.274.

10 *I. Dünya Savaşında Osmanlı Cepheleleri (2006)*, Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s.14.

11 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi IX. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.361.

Savaş patlak verince Almanya ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da 2 Ağustos 1914'te ittifak anlaşması imzalanmıştı.¹² Aynı tarihte Osmanlı Devleti genel seferberliğini yaparken silahlı tarafsızlığını da ilan etmişti. Bu ittifak anlaşması sonrasında 10 Ağustos 1914'te, Goben ve Breslaw adlı iki Alman gemisinin İngilizlerden kaçarak Çanakkale Boğazı'na sığınması ve Osmanlı Devleti'nin bu gemileri satın aldığını ilan etmesiyle gelişen olaylar, Almanya safında harbe girilmesine sebep olmuştu. 29 Ekim'de Karadeniz'e çıkan Türk donanmasının Rus gemileriyle çatışarak Rus Limanlarını bombardımanı, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın sırayla Osmanlı Devleti'ne savaş ilanına,¹³ Osmanlı Devleti'nin de 11 Kasım 1914'te padişah iradesiyle bu devletlere savaş ilan etmesine sebep olmuştu.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman subaylar, Türk ordusunda önemli mevkilerde yer almıştı. Çanakkale Muharebeleri başta olmak üzere bu subayların farklı bir misyon üstlenerek Almanya'ya hizmet ettikleri, gerçek anlamda Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını göz ardı ettikleri ve emirleri Berlin'den aldıkları yönünde genel bir eleştiri de bulunmaktadır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunu görevini layıkıyla yerine getiren yabancı subaylar da bulunmaktaydı. Bunlardan birisi de Kösten (Uzunada) Adası'nın kurtarılmasında önemli bir görev üstlenen Alman Topçu Binbaşı Lierau ve emrindeki personeliydi.

Binbaşı Lierau İtilaf Devletlerinin Çanakkale'den çekildiği 20 Aralık 1915 tarihine kadar bu bölgede Ağır Topçu Grup Komutanı olarak önemli görevler üstlenmişti.¹⁵ Çalışmada ATASE Arşivinden tespit edilen belge grubu ile Binbaşı Lierau'nun dilinden İzmir Körfezi'ndeki Kösten Adası'nın kurtarılması aktarılmaya çalışılacaktır.

1. Kösten Adası'nın Önemi ve İngilizlerce İşgali

Türkiye açısından Ege Denizi'ndeki adalar özellikle siyasi konumları nedeniyle bir önem arz etmektedir. Türkiye bu adaların askerî bir harekâta üs olarak kullanılabileceği endişesidir.¹⁶ Bu anlamda Ege Denizi'nde bulunan adalar stratejik öneme sahiptir.¹⁷

Osmanlı Devleti'ni çevreleyen adalar, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletlerince lojistik, harekât, istihbarat, propaganda vb. yönlerden üs olarak kullanılmaya çalışılmış ve adalar ile kıyıların abluka altına alınmasıyla birlikte, deniz yoluyla Osmanlı Devleti'ne yapılacak yardımların ve ticaretin de önünün kesilmesi amaçlanmıştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler tarafından işgal edilen ve üs olarak kullanılan Kösten Adası bunun küçük bir örneğidir. Bozcaada ve Gökçeada'nın stratejik önemi yadsınamaz ancak İzmir ve çevresi özelinde de konumu itibarıyla Kösten Adası özel bir yere sahiptir.

Kösten Adası İzmir Körfezi'nin orta kısmında yer alır. Mordoğan'a yaklaşık 5 km olan adanın diğer ucu ise kıyıya yaklaşık 2,5 km'dir. Adanın kıyı uzunluğu 31 km ve yüz ölçümü

12 Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.18.

13 İhsan Göymen, *Birinci Dünya Harbi IX'ncü Cilt Türk Hava Harekâtı*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1969, s.3-4.

14 *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I: The First World War in Ottoman Documents* (2015), 2. Baskı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2015, s.90.

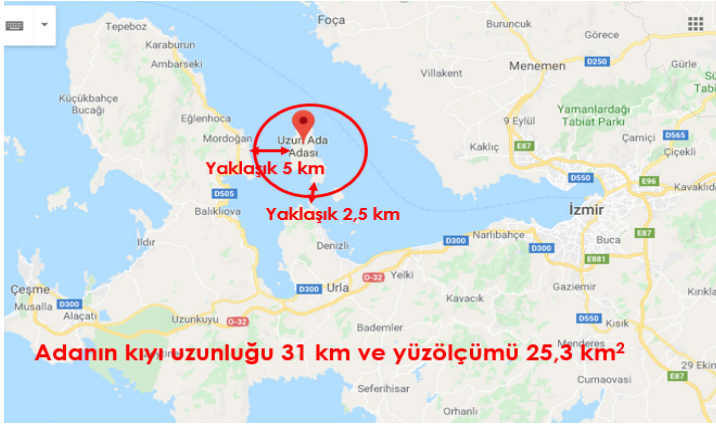
15 Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Savaşında Türk-Alman Birlikteliği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 2008, S.6-7, s.37.

16 Necdet Hayta, *1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.3-4.

17 Hüsnü Özlü, "Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları'nda Ege Adaları'nın İşgali Süreci", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2012, C.XII S.25, s.11.

Alman Topçu Binbaşı Lierau'nun Dilinden Kösten Adası'nın Kurtarılması

ise 25,3 km²'dir. Yüz ölçümü açısından Türkiye'nin dördüncü büyük adasıdır.¹⁸ Kösten Adası Çanakkale'ye yakın olması ve İzmir Körfezi içerisindeki konumu ile stratejik bir konumdadır.

Şekil 1: Kösten (Uzunada) Adası

İzmir ve çevresi İtilaf Devletleri tarafından savaş boyunca abluka altında tutulmuş, gerek gemi ve gerekse tayyarelerle çeşitli tarihlerde bombardıman edilmiştir. Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin denizde güçlü olması sebebiyle özellikle liman şehirlerine bir taarruz beklemekteydi. Bu konuda uyarılan şehirlerden biri de İzmir'di. Nitekim yakın bir zamanda tahminler doğru çıkacaktı.¹⁹ İngilizlerin misilleme olarak I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı düzenlediği ilk saldırı 1 Kasım 1914'de İzmir Limanı'na olmuştu. İki İngiliz destroyeri Türk donanmasına bağlı bir mayın gemisini batırmıştı.²⁰

Bu tarihten sonra İzmir'e 5-9 Mart 1915 tarihleri arasında hem gemi hem de tayyareler ile gerçekleştirilen bir saldırı daha vardır ki Çanakkale Deniz Harekâtının hemen öncesine denk gelmektedir.

İngiliz donanmasının İzmir Bombardımanı Harekâtını gerçekleştirilmesinde üç amacı olduğu söylenebilir. Bunların ilki İzmir Limanı'nı, Osmanlı deniz gücü (özellikle denizaltıları) için kullanılmaz hale getirmektir. Bu sayede Çanakkale Boğazı harekâtından önce cephenin arka tarafından gelebilecek bir saldırıya karşı önlem alınmış olacaktır. İkinci amaç ise 19. yüzyılın ortalarından beri Doğu Akdeniz'in önemli ticari merkezlerinin başında gelen, özellikle ihracat limanı olarak Osmanlı ekonomisine artı değer üreten bir merkez olan İzmir'in ekonomisine darbe vurmaktır. Üçüncü amaç ise psikolojik harekâttir. 5 Mart'ta başlayan bombardıman 9 Mart gününe kadar sürmüştür. Harekâtın sonunda Amiral Pierse, İzmir Valiliği ile temasa geçerek İzmir'deki Osmanlı askeri savunma tesislerinin tahribini ve limanın kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerse de dönemin İzmir Valisi Rahmi Bey bu istekleri reddetmiştir. Buna rağmen İngilizler bu taleplerde çok da ısrarcı olmadan çekilmişler ve asıl hedefleri olan Çanakkale harekâtına ağırlık vermişlerdir.²¹

18 Google map uygulaması üzerinden kilometre bilgileri çıkarılmıştır. Google map. (t.y.) <https://www.google.com.tr/maps> Erişim tarihi: 15.2.2020. Gökçeada (İmroz), Marmara Adası, Bozcaada ilk üç adadır.

19 Sabri Sürgevil, "Çanakkale Savaşları ve İzmir", *Askerî Tarih Bülteni*, 1990, C.15 S.28, s.87-88.

20 Alper Bakacak, "I. Dünya Savaşı'nda İzmir Bombardımanı (5-9 Mart 1915)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2019, S.XIX, s.8.

21 Bakacak, a.g.e., s.5.

Ayrıca İngilizlerin İzmir'i bombardımanındaki bir başka amaç da Çanakkale deniz savaşlarının sarpa sardığı bir sırada dikkati İzmir'e çevirerek, Türklerin Çanakkale'deki kuvvetlerinden bir kısmını buraya çekmelerini sağlamaktı.²²

Bu tarihten önce ve sonra da Ege adalarına yerleşen İtilaf Devletleri'nin gerek gemilerle gerekse tayyarelerle 5. Ordu mintikasına yaptığı taarruzlar Birinci Dünya Savaşı boyunca devam etmiştir. Başkent İstanbul'un bombalanmasında da bu adalar kullanılmıştır.²³ İzmir de bu taarruzlardan nasibini almıştır. İtilaf Devletleri'nin Ege'deki gemiler ve adalardan kaldırdıkları tayyareler ile yapmış oldukları bombardımanlara ilişkin olarak, Türk makamları tarafından EK-1'de de örneği sunulan ayrıntılı listeler tutulmuştur.²⁴

Çanakkale'de istedikleri başarıyı gösteremeyen İngilizler, saldırılarını Küçük Asya sahillerine, öncelikle İzmir'e yöneltmişti. 1915 yılının başlarında İtilaf Devletlerinin İzmir'e çıkarma yapacağı haberi birkaç kez verilmişti. Sonunda 27 Mayıs 1915'te Kösten ve Hekim adalarını işgal etmeyi başardılar. İngilizler ele geçirdikleri Kösten Adası'na topçu yerleştirmişler, bir tayyare alanı yapmışlar, adanın batısındaki küçük limanlarda bulundurdıkları savaş gemilerinin güvenliği için de koyların ağzını ağlarla çevirerek mayınlamışlardı. Kösten ve Midilli arasında da sık ve düzenli vapur seferleri yapıyorlardı. İngiliz savaş gemileri, Kösten Adası'nın Kuzey-Doğu sahili ile Menemen Körfezi arasında durarak, İzmir'in eski istihkâmlarını, yani Yenikale'yi ve oradaki irtibat bataryalarını sık sık bombardıman ediyorlardı. Aynı zamanda sahil boyunca İzmir'den Urla'ya uzanan şose de sık sık dövülüyor ve oradaki köprü ve binalar tahrip olunuyordu. Gündüz, gidiş-geliş aksatılıyordu. Hatta çoğunluğu Rum olan Urla kasabası bile, birkaç defa gemi ateşine tutulmuş ve tahrip edilmişti. Kasabadan 3 kilometre uzaklıkta bulunan Küçük Urla limanında bulunan birkaç Türk gemisi batırılmış ve ahali burayı terk etmek zorunda bırakılmıştı. Bu tarihten sonra Kösten Adası İzmir ve çevresini ablukaya almak için önemli bir üs olmuş, bölgedeki İtilaf Devletlerinin deniz ve tayyare faaliyetlerinin artmasına sebep olmuştu. İngilizler için Midilli öncesi önemli bir merkez haline gelmişti.

Çanakkale başarısızlığı sonrası İtilaf Devletlerinin, İzmir'e karşı gerçekten bir teşebbüse girişecek olması halinde, Kösten Adası elbette önemli bir üs olacaktı. Bu anlamda Kösten'in İngilizlerden geri alınması gerekiyordu.²⁵

Bu nedenle hazırlıklar yapılmaya başlandı. Gelibolu yarımadasında da önemli görevler yapan 36 Numaralı Avusturya 15'lik Obüs Bataryası İzmir'e yollandı.²⁶ Batarya komutanı Avusturyalı *Yüzbaşı Manouschek*'ti. Bu batarya Urla Yarımadasının en uzak ucuna sevk edildi ve mevziye girdi.²⁷ 17 Nisan 1916 gününden itibaren Batarya İzmir Körfezi'ni korumaya hazırды. Kösten Adasını topa tuttu. Ancak, Kösten Adası'ndaki İngiliz tayyare hangarı bu mevziden vurulamıyordu.²⁸

Bu dakikadan sonra Alman Binbaşı Lierau Kösten Adası'nın nasıl bombalanabileceğini düşünmeye başladı ve başarılı olduğu harekâtı kendi dilinden yazıya döktü. ATASE

22 Karal, a.g.e., s.446.

23 Ayrıntısı için bkz.: Emin Kurt, Mesut Güvenbaş, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

24 Örnek birkaç liste için bkz.: ATASE, BDH, K.: 3467, D.: 127, F.: 9-139 (140)

25 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev: M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s.142-143.

26 Peter Jung, *The Austro-Hungarian Forces in World War I*, Osprey Publishing, Oxford, 2003, s.43.

27 İsmail Tosun Saral, "Avusturya-Macaristan Gazetelerine Göre 1915-1916'da İzmir'in Savunulması ve Kösten Adası'nın Fethi", *Düşünce ve Tarih Dergisi*, 2017, C.3 S.36, s.28. Bu çalışmada gazete haberine dayandırılarak Kösten Adası'nın Yüzbaşı Manouschek ve arkadaşları tarafından kurtarıldığı ifade edilmektedir.

28 "Die Smyrna Batterie", *Grazer Mittags-Zeitung Gazetesi*, C.4 S.17, 19 Ocak 1917, s.2.

Arşivinden tespit edilen ve Alman Topçu Binbaşı Lierau'nun dilinden aktarılan bu baskının ayrıntıları şu şekildedir.²⁹

2. Kösten Adası'nın Kurtarılması

Kösten Adası'ndan İngilizlerin uzaklaştırılması için Karaburun yarımadasına³⁰ uzun menzilli topların götürülmesi gerekiyordu. Alınan bilgiye nazaran bunun karayolu ile yapılması mümkün değildi. Deniz yoluyla topların götürülmesinden başka yol yoktu. Bunun için de iki ihtimal vardı. Birinci ihtimal Gülbahçe Körfezi'nin güney ucunda bir iskele inşa edilmesiydi. Geceleyin sandallar Urla'yı dolaştırılarak çekilecek, toplar Gülbahçe civarında yükletilecek ve Karaburun'a getirilecekti. Bu seçenekte gemiler Urla Yarımadası'nı geçerken fark edilirse veya gemiler torpile çarparsa en azından toplar zayi olmayacaktı. Ancak bazı sakıncaları da vardı.

Topları çeken römorkörlerin hızları hesap edilirse mesafenin uzaklığı sebebiyle harekâtın bir gecede yapılamayacağı anlaşılırdı. İki gecede yapılması ise casus tehlikesi sebebiyle uygun görülmezdi. Ayrıca bu yükleme iskelesi 4 Mayıs'a kadar yapılamazdı. 2/3 Mayıs gecesi hilal olduğundan harekâtın en geç 4/5 Mayıs'ta icra edilmesi veyahut tekrar dört hafta beklenmesi gerekiyordu. Bundan başka Urla-Gülbahçe'deki işlek caddenin kenarına doğrudan doğruya yükleme iskelesi inşası, çok göze çarpardı. Böylece harekât önceden İngilizlerce anlaşılır ve kesinlikle başarısız olurdu.

İkincisi seçenek ise ne olursa olsun yüklü sandalların Urla dolaştırılarak deniz yoluyla götürülmesiydi. Bunun en büyük sakıncası; İngilizler fark ederse personel ve değerli toplar kaybedilirdi. Fakat yol kısaydı ve Urla iskelesi'nde bir liman vardı. Bu limanda hiçbir hazırlık yapmaya ihtiyaç yoktu.³¹ Karadan daha iyi ve seri bir şekilde yükleme yapmak mümkündü. Ayrıca geminin 4,5-5 deniz mili ile hareket edeceği düşünülerek, faaliyetin bir gecede icra edilebileceği hesaplanmıştı. Yolun en tehlikeli olan yarımadanın kuzey ucundan Karaburun'a kadar olan kısmı Gülbahçe Körfezi'nin güney ucuna gitmekten daha kısaydı. Bu sebepten dolayı bu yol seçildi.

Sürekli akşamları Hekim Adası'nın güneydoğusunda dolaşan torpido botlara karşı Urla'da Denizli civarına bir sahra topçu takımı yerleştirildi. Top yüklü gemilerin korunması amacıyla Gülbahçe Körfezi'ne sığınabileceği düşünülerek de ikinci bir topçu takımı Gülbahçe Körfezi'nin güneydoğu köşesine konuldu.

Bulgar toplarından bir takım, Avusturya obüslerinden bir takım, sahra topçusundan bir takım hazırlandı. Sandallar mühimmatla birlikte bu toplar ve personelinden fazlasını alamadı. Nakliyat esnasında denizcilikteki faaliyetiyle meşhur olan Mülazım Ethem yardım edecekti. Fakat o gelemediğinden Alman Bahriye Yüzbaşı Missoweit yardımcı oldu. Onun askerlerinden 6 kişi daha gönüllü çıktı. Bu zabıt ile mürettebatı ve üç Alman topçusu Lierau'nun en önemli yardımcılarıydı. 3 Mayıs akşamı saat 17.00'de İzmir'den hareket edildi. Yenikale'ye gelmeden önce üzerlerinde iki İngiliz tayyaresi görüldü. Bu tayyareler gidinceye kadar Yenikale'de beklemeye mecbur kaldılar. Burada zaman kaybedildi. Ayrıca gemiler 4,5-5 deniz mili değil 2-3 deniz mili ile yol alıyordu. Bu yüzden ancak karanlık

29 Alman Topçu Binbaşı Lierau'nun dilinden aktarılan bilgiler, günümüz Türkçesine aktararak sunulmuştur.

30 Saral'ın makalesinde, Yüzbaşı Manouschek'in ifadesinde bu yarımadanın adı Mordoğan Yarımadası olarak geçmektedir. Zaten Kösten Adası'nın karşı iskelesinin Mordoğan olması sebebiyle Binbaşı Lierau'nun bu baskını ifade ettiği belgelerde bahsi geçen "Karaburun Yarımadası"ndan Mordoğan'ın kastedildiği anlaşılmaktadır.

31 ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 10

bastığı zaman torpil hattının önüne gelmişti. Torpiller 5-6 metre derinlikteydi. Vapurların 2,5-3 metre su kesimi olduğundan, torpillerin üzerinden rahatça geçti.³²

Gece karanlık ve topların taşınması için çok uygundu. Fakat pusula 32°-40° yanlış gösteriyordu ve doğru istikamette gidemiyorlardı. Bu sebeple sığa oturdular ve yine 20 dakika kaybettiler. Büyük zorluklar altında Urla İskelesi Körfezine ulaştıklarında limanın girişini bulamadılar. Tekrar karaya oturmamak için Lireau, Missoweit ile birlikte küçük motorbota binerek liman girişini aramaya gittiler. O esnada bir kayaya çarparak motorbot su almaya başladı. Bunun üzerine vapurun birinin kurtarma sandalını alarak tekrar araştırmaya devam ettiler. Yine zaman kaybetmişlerdi ve 3 Mayıs akşamı saat 21.30'da olmayı planladıkları yere, 4 Mayıs saat 00.30'da ulaşabildiler. Aksilik peşlerini bırakmıyordu. Tam o sırada İngilizler Urla Yarımadası'nın kuzey ucuna ateş etti. Lireau buna rağmen topların gemilere yüklenmesi için emri verdi. Ancak harekâta devam için pek az vaktin kaldığı anlaşılıyordu. Yüklü sandallarla ancak 1,5-2 deniz mili ile seyir edebiliyorlardı. Bu sebepten baskının ertesi geceye sarkmasından başka çare kalmadı. Ancak baskının fark edilmesi tehlikesi artıyordu. Seyredilecek deniz yoluna ait yerleri araştırmak için 4 Mayıs sabahı Lireau ve Missoweit ile balıkçı kıyafeti giyerek kayıkla çıktılar. Yaptıkları incelemede burun ile yarımadanın kuzeydoğu köşesinde bir kayalık gördüler. Bu kayalık sebebiyle Hekim Adası'na 1,5 kilometreye kadar yaklaşmaya mecbur kaldılar. Tekrar yollarını şaşırmmamak için Yarımadanın kuzeydoğu ucuna fener dikilmesini istediler.³³

4 Mayıs'ta karanlıkla beraber toplar yüklendi. Hedefi küçültmek ve vapurların şeklini daha ziyade saklamak için sandallar sol yana alındı. Önceki geceye kıyasla hava daha aydınlıktı. Topların olduğu gemileri çeken kafilenin idaresini Binbaşı Lireau üstlendi. Yükten dolayı gemiyi tekrar doğru istikamete çevirmek için yarım süratle hareket etmek gerekiyordu. Rüzgar çıktı ve deniz dalga yapmaya başladı. Gemi çok ağır bir şekilde ilerleyebiliyordu. Urla Yarımadası'nın kuzey ucunu geçtikten sonra sandalları arkalarına aldılar. Çünkü deniz gittikçe şiddetleniyordu ve ağır sandallar sert şekilde vapurlara çarpıyordu. Her ne kadar torpil engelleri beklenilse de doğrudan doğruya hedefin üzerine gitmeye karar verdiler. Çünkü rüzgâr ve dalgaya karşı o kadar ağır gidiyorlardı ki, en kısa yolu seçmek zorundaydılar. Bir süre sonra çok güneye indiklerini anladılar. Urla-Karaburun hattı üzerine geldikleri zaman, vapur su almaya başladı. Bir metre kadar da su doldu. Fakat suyu boşaltacak tulumbalar yoktu. Mevcut olan her şey ile suyu boşaltmaya çalıştılar. Ya Urla'ya doğru, ya da sandal batmadan önce Karaburun'a yetişmeye gayret etmeleri gerekiyordu. Rüzgârı arkalarına aldıklarında Urla'ya ulaşmak çok daha kolaydı. Fakat baskın sonuçlanmadan başarısız kalırdı. Karaburun Yarımadası'na gitmeye karar verdiler. Sağ tarafta beyaz bir ışık gördüler ve o tarafa yöneldiler.³⁴ Yaklaşık bir saat kadar bir zaman sonra Karaburun Yarımadası'na yaklaşınca dalga azaldı ve geminin içerisine su girmediği görüldü. Lireau'nun diktirdiği ışık sayesinde 5 Mayıs'ta sabahleyin saat 3.00'te iskeleye yanaştılar. Sahra topçusu mevziye yerleştirildi. Bu topun himayesi altında Mülazım-ı Evvel Dizinger'in inşa ettirdiği iskeleye, piyade 151/2'inci taburunun yardımıyla toplar hemen çıkarıldı. Gün doğmadan önce toplarla mühimmat mevzilerine yerleştirilmişler ve gemiler gitmişti. Fakat İngilizler 5 Mayıs'ta o kadar çok tayyare faaliyeti gösterdi ki, topların tespit edilmesinden korkuldu.

32 ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 10-1

33 ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 10-1a

34 ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 10a

Alman Topçu Binbaşı Lierau'nun Dilinden Kösten Adası'nın Kurtarılması

Şekil 2: 6 Mayıs 1916 Saat 04.45'teki Kösten Adası'na Baskın

Bunun üzerine 6 Mayıs'ta sabahleyin erkenden Kösten'e baskın yapılması ve Tolos Limanı'na karşı şiddetli ateş emri Manouschek'in grubuna verildi. 6 Mayıs'ta sabaha karşı 4.45'de ateş açıldı. İngilizler büyük bir şaşkınlık yaşadı. Avusturya Obüs Takımı, büyük monitörün önündeki kasasına bir mermi isabet ettirdi. Monitörden alev ile yoğun bir duman yükseldi. İsaletli atışlar sonrası, İngilizler yavaş yavaş ateşle karşılık vermeye başladı. Fakat sağdaki sahte bataryaya karşı (bir çebel topla iki ağaç top) ateş ediyorlardı. İngiliz torpido botununun atışları da farklı değildi. Kösten Adası'nın kuzeyinden dolaşarak Urla yönüne giden gemileri, Yüzbaşı Manouschek'e bağlı diğer grup def ediyordu. Monitörler süratle kuzey yönüne doğru hareket ederek 15 dakika sonra ateş menzili dışına çıktılar. Bulgar toplarının hareket eden hedeflere karşı gerekli nişan tertibatı yoktu. Ağır hasar alan İngiliz gemileri limanı terk etmeye mecbur kaldı. İngiliz tayyareleri muharebe bittikten ancak bir saat sonra görüldü. Topçu takımları ateş etmeye devam etmesine rağmen, İngiliz tayyareleri meydana gelen dumandan bataryaları görememekteydi.³⁵ Tayyareler de sağdaki sahte batarya üzerine bomba attı. Baskın başarılı şekilde icra edilmişti. Fakat Binbaşı Lierau'nun macerası bitmemişti.

Sabahleyin saat 08.00'de bir şilep vapuru ve bir sandal ile Karaburun'dan Gülbahçe'ye mühimmat ve yiyecek almak için gelen Lierau'ya, saat 09.00'da ansızın iki tayyare alçak bir irtifadan bomba attı. Gemide yalnız Mülazımievvel Dizinger ile cephan zabiti Mülazım Smith ile yardımcıları vardı. Tabancalar ve bir kısa tüfekten başka silahları yoktu. Birkaç bomba geminin birkaç metre uzağında suya düştü ise de zarar vermedi. Tayyareler yirmiye yakın bomba attı ve makineli tüfekte taarruz etti. Tabancalarında mermilerin bitmesiyle tayyare on metreye kadar alçaldı. Tayyare etraflarında dönerek ateşe devam etti. Lierau hedefi küçültmek maksadıyla vapurun karaya oturtulmasını ve suya girilmesi emrini verdi. Yüzerek karaya çıktılar. Suyun içerisinde iken tayyare hâlâ ateş etmekteydi fakat o kadar kötü ateş ediyordu ki hiç birisine mermi isabet etmemişti.

Lierau karaya çıkınca bir topçu zabiti buldu. Onun atına bindi ve seri bir şekilde yardım almak için en yakın karakola gitti. Çünkü tayyarenin yeniden bomba almasından ve karaya oturan vapuru tahrip etmesinden korktu. Gerçekten tayyare tekrar geldi. Fakat yüksek irtifadan attığı bomba vapura isabet etmedi. Lierau, daha fazla piyade bulmak için karakoldan Gülbahçe'ye doğru yürüyüşü devam etti. Yolda bir makineli tüfek takımına rastladı ve bu takıma; vapur tekrar yüzdürülünceye kadar vapurun bulunduğu

35 ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 10-2a

yerde kalması için emir verdi.³⁶ Lierau'nun anlatısı bu olayla bitmektedir. Fakat Lierau raporunun sonuna İngilizlere karşı Kösten Adası için neler yapılabileceğini de eklemeyi ihmal etmemişti.³⁷

Binbaşı Lierau ve emrindekilerin görev bilinciyle Kösten Adası artık İngilizler için güvenli bir liman değildi. Nitekim İngilizler bu bombardıman sonrası oldukça şaşırılmışlar ancak Kösten Adası'nı hemen boşaltmamışlardı. Bu adadan kaldırdığı tayyareler ile İzmir ve çevresini bombalamaya devam ettiler.

12 Mayıs 1916, akşam saat 18,00'da Kösten Adası'ndan uçan bir tayyarenin Karşıyaka doğusunda Bayraklı'ya attığı iki bombadan bir nefer yaralanmış, 13 Mayıs 1916 sabah 07.30'da Kösten Adası'ndan kalkan bir tayyarenin Menemen batısındaki Üçtepeler'e attığı üç bombadan yedi şarapnel hartucu ile on bir tahrip danesi ateş almış ve iki nefer yaralanmış³⁸, 13 Mayıs 1916 sabah 08.30'da bir torpido Karaburun sahilinde Sarıcak civarına hasarsız beş mermi atmıştır. Saat 10.00'da bir monitör, bir tayyarenin keşif yardımıyla Mordoğan civarına tesirsiz otuz mermi ve bir kara tayyaresi de beş bomba atmıştır. Öğleden sonra 15.50'de çift satırlı bir tayyare Urla civarına altı bomba atmış ve ahalinden bir Müslüman şehit ve iki Hıristiyan kadın ölmüş, bir kadınla bir çocuk da yaralanmıştır.³⁹

Kösten Adası'nın karşısına yerleştirilen toplarla İngilizler rahat bırakılmamaktaydı. Limana yaklaşan gemilere ateş açıldığı gibi Kösten Adası'ndaki İngiliz tayyare hangarı da zarar görmekteydi. 18 Mayıs 1916 tarihinde adanın kuzeybatısında bulunan İngiliz tayyaresi bataryaların ateşi sonucu kuyruk ve kanadından zarar görmüş, tayyare hangarı da isabet almıştı.⁴⁰ 26 Mayıs 1916 tarihinde yapılan tayyare keşfi ile de adadaki İngiliz varlığı teyit edilmekteydi.⁴¹

Ayrıca İngilizler 27 Mayıs 1916 tarihinde İzmir valisi Rahmi Bey'e hitaben hazırladıkları beyannamede Kösten Adasıyla, İzmir Körfezi'ndeki İngiliz gemilerine ateş edilmesine son verilmesi, aksi takdirde şehre tayyare hücumlarının artırılarak devam edeceği tehdidinde bulunmuştu.⁴²

Kösten Adası'nı nihai olarak kurtarmak amacıyla 4 Haziran gecesi Türk kuvvetleri, Kösten'in güney köşesine asker çıkardı. Fakat İngilizlerin adayı boşalttıkları anlaşıldı. Tayyare hangarları feda edilmiş ve olduğu gibi bırakılmıştı. Kösten kurtarıldıktan sonra, adanın yüksek yerlerine bataryalar yerleştirildi. Ayrıca Karaburun'un Kuzey tepesine ve karşı taraftaki Menemen ovasının ucuna da toplar yerleştirilerek İzmir'in dış körfezi de kapatıldı. İzmir ve civarı müstahkem mevkiinin İngilizler tarafından ateş altına alınması önlenmiş oldu. Liman Von Sanders Kösten Adası'nın kurtarılmasında en önemli rolün Binbaşı Lierau'ya ait olduğunu belirtmektedir. Denizci Alman subaylar, Avusturyalı Yüzbaşı Manouschek ve bazı Türk subayları da cesaretleri ve becerileri ile başarıda pay sahibi olduğunu da söylemektedir.⁴³

36 ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 10-2

37 ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 10-2 (3)

38 ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 15

39 ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 15-4

40 ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 33-3

41 ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 33-9

42 Sadık Sarısamam, "I. Dünya Savaşı'nda Türk Cephelerinde Psikolojik Harp", C. 13, *Türkler Ansiklopedisi*, 2002, s.829.

43 Sanders, a.g.e., s.145.

Kösten Adası baskını sonrası 5.Ordu Komutanı Liman Von Sanders'in teklifiyle⁴⁴ Binbaşı Lierau'ya Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından Altın Liyakat Madalyası verilerek ödüllendirildi.⁴⁵

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı topraklarında mücadele verilen cephelere mücavir kıyılar ve adalar, İtilaf Devletleri'nin devamlı baskısı ve gözetimi altında tutulmuştur. Kara savaşlarının çetin bir şekilde devam ettiği dönemlerde, Osmanlı kıyılarına zaman zaman çıkarma ihtimali söz konusu olurken adaların da üs halinde kullanıldığı görülmüştür. İtilaf Devletleri'nin bu stratejik hamlesi harekât, lojistik, istihbarat, propaganda vb. yönlerden üstünlük sağlamakta ve Osmanlı Devleti'ni sekteye uğratmaktaydı. Kösten Adası da özelde bu konu ile ilişkilendirilebilir.

İtilaf Devletleri'nce 5-9 Mart 1915 tarihleri arasında İzmir'e yönelik saldırılarla, bu bölgenin Türk kuvvetleri tarafından takviye edilmesi beklenmekte ve Çanakkale'ye yapılabilecek yardımların da önünün kesilmesi planlanmaktaydı. İngilizlerin, Çanakkale Deniz Harekâtı öncesi İzmir ve çevresine gerçekleştirdikleri bu taarruz ile amaçlarına ulaştıklarını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Ancak, Çanakkale başarısızlığı sonrası İzmir ve çevresine yapılabilecek bir taarruza karşı Kösten Adası kurtarılacak önemli bir misyon yerine getirilmiş, İzmir ve çevresi üzerindeki abluka kısmen azaltılarak stratejik bir ada geri alınmıştır. Alman Binbaşı Lierau ve arkadaşlarının görev bilinciyle kurtarılan Kösten Adası, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Türklerin elinde kalmıştı.

Kösten Adası'nın kurtarılması konu itibariyle mikro tarihe güzel bir örnek olduğu görülmektedir. Zira bu harekâtın ayrıntıları özelde Kösten Adası'nın kurtarılmasına yönelik spesifik bilgiler içermekle birlikte genelde Birinci Dünya Savaşı'nda, İzmir ve çevresi üzerindeki abluhanın azaltılmasına yarayacak sonuçları göz önüne sermektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın genelinde özellikle Almanya, müttefik olarak eleştirilse de Kösten Adası özelinde, Alman ve Avusturya-Macaristan askerlerinin önemli bir görevi başarıyla yerine getirdiğini ifade etmek gerekir.

Kaynakça

a. Arşiv Kaynakları

ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 10, 10a, 10-1, 10-1a, 10-2, 10-2a, 10-3, 10-8, 10-9, 15, 15-4, 33-3, 33-9

ATASE, BDH, K.: 1649, D.: 41, F.: 1, 1-8, 1-17, 1-18, 1-26a.

ATASE, BDH, K.: 3467, D.: 127, F.: 9-139 (140)

b. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Arı, Kemal, (1997), *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Bakacak, Alper, (2019), "I.Dünya Savaşı'nda İzmir Bombardımanı (5-9 Mart 1915)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.XIX, s.5-27.

⁴⁴ ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 10-8

⁴⁵ ATASE, BDH, K.: 22, D.: 104, F.: 10-9

- Beydilli, Kemal, (1985), *Büyük Friedrich ve Osmanlılar XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- I. Dünya Savaşında Osmanlı Cepheleeri, Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, (2006), İstanbul.
- “Die Smyrna Batterie”, *Grazer Mittags-Zeitung Gazetesi*, C.4 S.17, 19 Ocak 1917, s.2.
- Esenkaya, Ahmet, (2008), “Çanakkale Savaşında Türk-Alman Birlikteliği”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, S.6-7, s.15-42.
- Göymen, İhsan, (1969), *Birinci Dünya Harbi IX'ncu Cilt Türk Hava Harekâtı*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Hayta, Necdet, (2015), *1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Jung, Peter, (2003), *The Austro-Hungarian Forces in World War I*, Osprey Publishing, Oxford.
- Karal, Enver Ziya, (1996), *Osmanlı Tarihi, IX. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kocabaş, Süleyman, (1988), *Tarihte Türkler ve Almanlar*, Vatan Yayınları, İstanbul.
- Kurt, Emin, Güvenbaş, Mesut, (2018), *Birinci Dünya Savaşında İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kurter, Ajun, (2009), *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I (1910-1914)*, 3. Baskı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara.
- Mahmut Muhtar, (1999), *Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşmasından Birinci Dünya Savaşına Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya İlişkileri*, Osmanlıcadan Çev: Nurcan Fidan, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Ortaylı, İlber, (1981), İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I: The First World War in Ottoman Documents*, (2015), 2. Baskı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Özgüldür, Yavuz, (1993), *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Özlü, Hüsnü, (2012), “Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları'nda Ege Adaları'nın İşgali Süreci”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XII S.25, s.9-32.
- Sanders, Liman von, (1968), *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev: M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, İstanbul.
- Saral, İsmail Tosun, (2017), “Avusturya-Macaristan Gazetelerine Göre 1915-1916'da İzmir'in Savunulması ve Kösten Adası'nın Fethi”, *Düşünce ve Tarih Dergisi*, C.3 S.36, s.25-30.
- Sarısaman, Sadık, (2002), “I. Dünya Savaşında Türk Cepheleerinde Psikolojik Harp”, C.13, *Türkler Ansiklopedisi*, ss. 809-838.
- Sürgevil, Sabri, (1990), “Çanakkale Savaşları ve İzmir”, *Askerî Tarih Bülteni*, C.15 S.28, s.85-103.
- Türkkan, Hakan, (2017), “Askerî Mecmua'ya Göre Çanakkale Cephesinde Türk-Alman İttifakı”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.2 S.1, s.271-283.

c. Dijital Kaynak

Google map. (t.y.). <https://www.google.com.tr/maps> (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020)

Ekler

The image shows two pages of handwritten Turkish lists of songs. The lists are organized in columns with numbers and song titles. Some entries are marked with red dots. The handwriting is in Ottoman Turkish script. There are some stamps and markings on the pages, including a small box with the letters 'A', 'D', 'F' and some numbers.

Ek-1: İtilaf Devletlerince Yapılan Bombardımanlara Ait Türk Makamları Tarafından Tutulan Listelerden Örnekler

Ek-2: 15 Santimetrelık Obüs Batarya Mevzi (Yüzbaşı Manouschek'in kullandığı topun benzeridir.)

Ek-3: Alman Topçu Binbaşı Lierau'nun Osmanlı Türkçesi ile Kaleme Alınmış Raporunun İlk Sayfası

